OM VÄXTERS BENÄMNING OCH ANVÄNDNING I NYDALA SOCKEN

Endast de växter, som i olika avseenden hade betydelse för befolkningen, hade namn eller särskilda benämningar. Resten betecknades kollektivt som t. ex. mossa, gräs eller buskar. Växterna är här godtyckligt indelade i barrträd, lövträd, ris och buskar, gräs och halvgräs, övriga växter.

BARRTRÄD

EN (Juniperus communis) kallades enebuskar. De tvååriga blå bären togs tillvara för att bereda dricka av. Då "böstades" enbär. Man lade en säck eller ett såll under enbusken och slog på den med en käpp, så att bären föll ner. Bären skulle sedan krossas i en gammal handkvarn, som man ställde upp så högt det gick. Kärnorna fick nämligen inte krossas, för då blev drickat beskt.

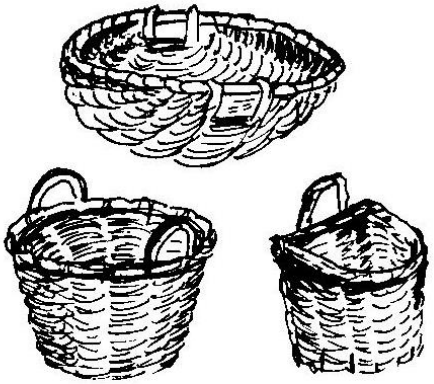

Stammen användes som staver i gärdesgårdar och vid flätning av korgar, t. ex. potatiskorgar, kolafat, fiskekorgar.
Ibland användes lämplig en som vidjor, när man gärde. Den behövde inte svedjas.
En enebuske sattes ett tiotal meter framför kupan för att fånga upp svärmen, när bina var svärmlystna.
När enen ryker, då leker braxen. "Då går han opp, braxen."
Man lade hackat enris i saltkar och fläskkar och skållade med kokhett vatten för att ge karen en behaglig doft. Det skedde vid älgjakten (i oktober, innan man skulle slakta).
Vidare lade man enbuskar på källargolvet, när man kastat ut de gamla potatisarna och skulle lägga in de nya.
Finhackat enris lades på lördagen i spottkoppen, som stod vid spisen eller under sängen.

GRAN (Picea Abies) kallades gran. Riset på gran kallades emellertid tall. Man hackade tall som strö till grisar. Tall sattes i "gömenet", ingången, till mjärden. Man "tallade" till begravning: korset på vägarna, vid kistan och i graven. Fortfarande "tallar" man gravarna på vintern.

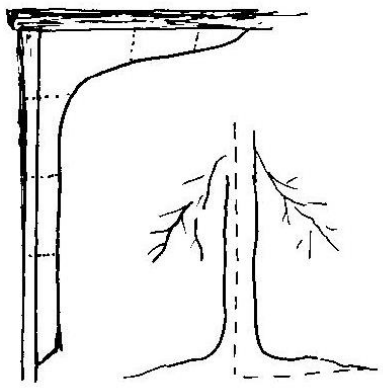

Långa smala grenar av gran, som växt vid mossar, användes till vidjor i gärdesgårdar. Gran användes till alla slag av trol, även vid hässjning. Den var oftare rakare och mera långsmal än tallen.
Knärötter användes som stöd, när man byggde ladugårdar, sågar och uthus.
Och till sist skall vi inte glömma julgranen. Den har funnits i alla hem så länge numera någon minns.

TALL (Pinus silvestris) kallades tall eller för. Av föreris band man "ongskåsten", ugnskvasten. Man eldade upp ugnen till

bakning med föreved, för att den inte skulle bli för varm, och så blev det höga lågor och jämnare värme av föreved.
Småpojkar lekte med förebössor. Då vred man kärnan ur ytveden, och så satte man en "to-tott", linsudd, i hålet. När man sedan tryckte in kärnan och totötten lossnade, blev det en liten knall.
I Vrigstad kallades de tålle-bösser.
Handspingad takspån gjordes av tall.
Endast tall kunde användas vid tjärbränning. Oftast tog man tjärstubbar, ibland även töretoppar. Få tjärdalar är kända i socknen, men på många gårdar har man bränt tjära i mindre skala.
All sleepers gjordes av tall.
Grov bark av tall användes till nätflöten.
August på Bäckaryd i Hjälmseryds sn gjorde korgar av spingad tall. Han sålde dem även i Nydala sn.

Både tall och gran användes till skrädtimmer, plank och bräder, liksom till hyvlad takspån.

LÖVTRÄD

AL (Alnus glutinosa) var den vanliga klibbalen och kallades ale. Alen användes att göra tofflor och träskor av, för virket sprack inte så lätt, och det var lätt att bearbeta. Al användes, när man rökte matvaror. Kolad al användes till svartkrut. Bladen användes att läka sår med. Alved var bra att elda bakugnen med. På julaftonen eldade man julbrasan med alved, för den brann så tyst och stilla och sprakade inte.

ALM (Ulmus glabra) var inte vanlig och hade inte något speciellt användningsområde. I Halland kallades frukterna manna, men det är okänt här.

ASK (Fraxinus excelsior) användes till yxskaft och hackeskaft, men trädet var inte vanligt här.

ASP (Populus Tremula) Av stammen urholkade man vattenhoar till korna. Asp användes att göra sädesskyfflar av och som golv i spiltorna under vintern, för det höll länge för broddade hästar och var mjukt att stå på. Riset användes till foder för får och hästar. Aspraft användes vid täckning av halmtak. Den bands fast med vidjor vid läkten.

BJÖRK (Betula pubescens = glasbjörk, Betula verrucosa = masurbjörk) Masurbjörk användes till fanér, för det blev inte gropigt, samt till drunten på slagan.
Glasbjörk syrfälldes på våren för att ge näver, "näverflått".
Med syrfällning avses, att man fäller träden, när löven börjar synas eller tidigare. När sedan löven spritter ut, förbrukas mycket av saven i stammen, och den torkar snabbt ut.
Björk över huvud taget var vanlig som ved - utom vid bakning, då den gav för hög värme i ugnen.
Av björk fick man täckeraft och vidjor, som användes vid täckning av halmtak.

Smörjebullan som hängde på längan - med sniglar i - gjordes av björk, som borrades ur.
"Drôsaskyfflar" gjordes av björk, för det var svårt att hitta något annat träd, som kunde ge så brett ämne. "Drosaskyffel" användes att ösa säd med.
Även kastskovlar gjordes av björk. De hade kort skaft och användes att skilja "vetet från agnarna".

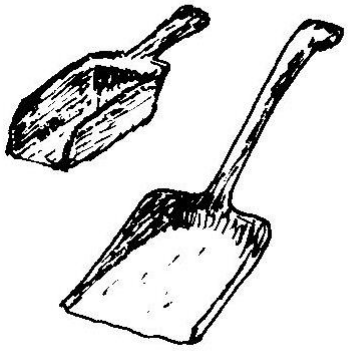

Näver användes till snusdosor och kontar samt till tillfälliga kärl eller korgar, som man snodde ihop i skogen för att ta jordbär o. d. i.
Den mesta nävern gick åt att lägga under torvtak och i trossbottnar. Trossbottnarna på Carlsnäs var täckta med näver. Ofta lades kalkbruk i fyllningen i trossbottnarna.
Till nätflöten användes ofta näver. Man lade nävern på spisen, så den rullade ihop sig, och så trädde man den på övertännelen.
Som sänke användes påsar med grus eller sand. Påsarna syddes av säcktyg. De syddes fast på undertännelen. Men de fastnade lätt mellan stenar på bottnen, och näten var svåra att ta upp.
Björksaven har i mannaminne inte använts, men vid seklets början tog småpojkar vara på björksav på våren. Det var mest på lek, för att de gamle hade talat om, hur det gick till.

BOK (Fagus silvatica) Den stora bokskogen vid Carlsnäs anses planterad av munkarna för svinens ollonbete.
Hagen väster om Smedstorp i Nydalabyn kallas Svinahagen. Man tror det beror på att svinen gått på ollonskog där.
Bok användes till hyvelbänkar, skäkteträ, mangelrullar, hoar till att arbeta smöret i, spadar till smörältandet.
Bokstubbar lyser i natten, så det flammar, precis som gamla kolbottnar och självdöda djur. Det kallades lyktegubbar.

EK (Quercus robur) användes till möbler, ekrar i vagnshjul, framstam och årtullar på skeppen.
Ek användes till stolpar av alla slag.
De nedersta syllarna i ett hus, de som lättast ruttnade, gjordes ofta av ek, t. ex. Fritz i Borgens gamla ladugård, norra bostadshuset i Ringås, Hunnaviks svinhus.
Barken flåddes och användes att garva läder med. Så sent som under andra världskriget såldes det ekbark från Dala till garverier.
Under stora ekar växer inget gräs, för garvsyran i bladen försurar marken under träden. Det är därför förståeligt att våra förfäder, under den tid då det var förbjudet, gärna ville ta bort stora ekar från sina åkrar och åkerrenar.

HASSEL (Corylus Avellana) kallades nötabuskar eller hässle.
Man märker tydligt av namnet, vad som var hasselns viktigaste uppgift. Stammen användes till gaffelskaft, mangelfat och såll, högafflar med två eller tre pinnar, som man riste halmen med bakom tröskan, "hånnelen" eller handtaget på slagan, täckeraft på halmtak.
Småpojkar gjorde visselpipor av hassel.

Anders Jönsson på Ulfsmoen gjorde "schallebötter med haschlegjorer", sälgbyttor med hasselgjordar.
/Om slagan: hånnelen var av hassel och drunten av masurbjörk. Ålskinnet skulle vridas olika för höger- och vänsterhänta tröskare, annars slog slagan över. Med tre slagtröskare sa slagorna här: "fattas en, fattas en", men med fyra slagtröskare: "rock och väst och tu par vantar". Ramsan är åtminstone så gammal, att man inte ersatt ordet tu med två./

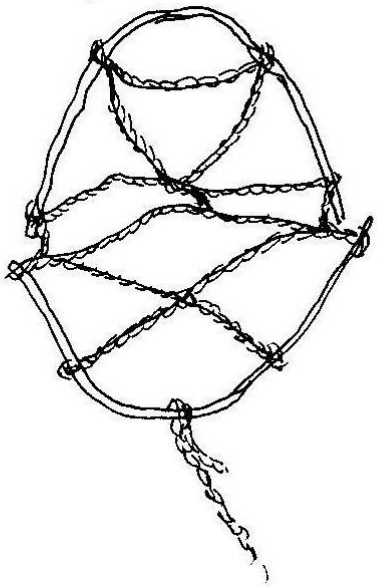

LIND (Tilia cordata) Barken flåddes och lades i sjön i augusti månad för att röta några veckor. Lindbasten användes sedan att göra rep av. Två eller tre bast hasplades samman, och man lade till nya bast som vid repslagning med annat fibermaterial. Någon gång hände det, att man flätade samman basten, särskilt när man gjorde höbågar. Av "linnebåsten" gjorde man mulakorgar, höbågar som sagt, rep att leda kreaturen på bete med samt marknadstömmar. Marknadstömmarna lämnade man tillsammans med kreaturen, om man lyckades sälja dem. Därför skulle repet vara så billigt som möjligt. För att man skulle få mycket bast, hamlades lindarna. Sådana hamlade lindar finns vid Gåeryd och Hättebo.
Av virket, som var lätt att arbeta i, gjorde man ibland skovlar, för de sprack sällan.

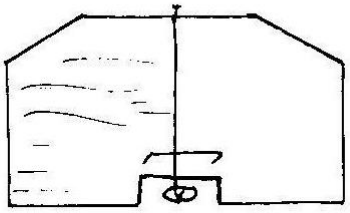

OXEL (Sorbus intermedia) kallades hossel eller hossle. Hosslebär användes - torkade och malda - att blanda i brödet. Bären kunde också ätas, stekta i ugnen. Förr ansåg man, att fåglar som åt mycket oxelbär blev berusade.
Virket användes till kugghjul i kvarnar, tumstockar, hyvlar, lodstockar. På oxlar ympade man päron. Oxel var vanligt vårdträd, t. ex. på Mollas i Hunnavik, på Östanskog.

RÖNN (Sorbus aucuparia) Virket användes till vevstakar på slåttermaskiner, till svänglar, målstakar, yxskaft, piskskaft och visselpipor. Rönnbär användes till älgkött. På rönn ympades äpplen.

SÄLG (alla Salix-arter) kallades salde eller palme. Sälg har så gått in i medvetandet som palme, att kyrkbesökarna blev överraskade den gången prästen tog med sig ett riktigt palmblad till kyrkan en palmsöndag. Man hade alltid tänkt sig palm som vårt palme = sälg. Förväxlingen kan väl ha uppkommit därigenom att sälg är den enda större växt, som har blommor vid tiden för palmsöndagen.
Sälg användes till gjordar på laggkärl. Laggade kärl, som man använde att ta med sig mat i till arbetet, gjordes ofta helt och hållet av sälg, eftersom ett sådant kärl inte gav smak åt maten, som ofta var välling, rotastuv eller potatismos.
Någon gång kunde sälg användas som vidjor vid provisoriskt gärdande.

VILDAPEL (Malus silvestris) var det bästa trädet att ympa äpplen på. Det kunde bli "hur gammalt som helst". I Klinthult finns ett äppelträd, som kallas "Erika-apla". Det flyttades från Klinthult 1:5, som kallades Liden, när den gården lades ihop med Klinthult 1:4 år 1862. Erik själv avled 1869. Så trädet är nu över 100 år gammalt.
Av krokiga grenar gjordes lia-kaggar.
Av den hårda och sega stammen gjordes promenadkäppar. Käppens handtag var då en del av roten.
Hyvlar gjordes ofta av apel.

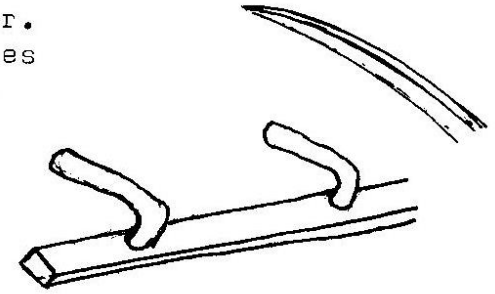

RIS OCH BUSKAR

BERBERIS (Berberis vulgaris) gick hårt åt vetet förr. Den var mellanvärd för svartrost. Berberis anses utrotad i socknen numera.

BJÖRNBÄR (Rubus fruticosus) var inte vanliga här men finns vid Mobo gästgivargård, Sjötorp och Källeberg (Ströms).

HAMPA (Cannabis sativa) odlades på bördig och fuktig jord, halvmosse. "Hampelandet" finns som beteckning på någon åker på i stort sett varje gård i socknen.

HARRIS (Sarothamnus scoparius) finns vid Skaftnäs och Skomakarens fälla under Skuggebo.

HUMLE (Humulus Lupulus) finns kvar litet överallt, både vid gårdar och gamla hustomter, t. ex. Bagghemmet, Carlsnäs, Dala, Tullen, Klinthult. Tyra i Dala hade humlegård med stänger in på 1900-talet och använde humle, när hon bryggde dricka.

LINGON (Vaccinium Vitis-idaea) kallas krösen. Det var gamla tiders universalkrydda. Surmos användes till mjölk och gröt. Lingondricka var mycket vanligt. Stora mängder plockades för försäljning. Forna tiders skogsbruk anses ha gynnat lingonmarken. "De var vanligare förr."

LJUNG (Calluna vulgaris) var nödfoder till kor. Den innehöll åtminstone litet nektar på hösten.
Ljung får man inte sätta in, för då "får man döen i huset".

NYPON (Rosa canina) kallades törnrosabuskar. Frukten hette nypon.

PORS (Myrica Gale) användes att krydda brännvin med.

SLÅN (Prunus spinosa) Taggarna användes att sätta som nålar i ändarna på korv.

GRÄS OCH HALVGRÄS

DARRGRÄS (Briza media) kallades sterregräs eller pärlgräs och var mycket vanligt förr på ängarna.

HUNDÄXING (Dactylus glomerata) var ett känt gräs. Det växte ungefär som timotej.

KVICKROT (Agropyron repens) kallades vanligen röte men även kveke eller bonnalättja. Det var förr mycket värre än nu, beroende på brukningsmetoder och redskap.

KÄRRULL (alla arter av Eriophorum) kallades all ull i kärren. Den användes att stoppa kuddar med. Var det mycket kärrull blev det tomma lador.

STAGG (Nardus stricta) hade särskilt namn, därför att den var så svår att slå av. Den måste man slå i dagg och med mycket skarp lie, annars böjde den sig bara för lien. En åker på Smedstorpet kallas Stagga.
Slåttermark med mycket sten och dessutom stagg fick naturligt benämningen Dränggråten, Pielipen eller Helvetes kärr.

STARR (alla arter av Carex och Scirpus) kallades starragräs. Det omfattade allt gräslikt i kärren. Det betraktades som dåligt foder men måste tas till vara. Starr var fint att lära sig slå med lie på för nybörjare. Det torkade snabbt. Gick man ut att slå ett kärr i ottan, så kunde man vila sig ett tag och sova på dagen, och sedan på kvällen kunde man riva ihop och bära in starrahöet.
Jämte Ruske å på Dala mosse fanns det mycket starr. Många gårdar - även på långt avstånd från ån - hade slåtterängar där.

TIMOTEJ (Phleum pratense) var känt under sitt rätta namn. Det ingick i höet från åkrarna. Det höll klövern uppe så att den inte lade sig så lätt vid dåligt väder.

SÄV OCH VASS (Scirpus silvaticus = skogssäv, Phragmites communis = bladvass) kallades vass, om de växte så, om de var möjliga att slå som foder åt kreatur. Skillnaden mellan starr och vass gick mer mellan var de växte än mellan arternas olika utseende.
Lena Kristoffersson i Gåeryd, född 1808, brukade gå ner till sjöstranden och skära några byrer med vass att ge korna på kvällen.

ÖVRIGA VÄXTER

AKLEJA (Aquilegia vulgaris) var känd under sitt rätta namn. Den förekommer vid flertalet torpruiner, även vid sådana som varit övergivna 60-70 år.

BACKSIPPA (Anemone Pulsatilla) kallades oxöron.

BLODROT (Potentilla erecta) koktes och gavs till korna, när de hade sommarsjuka. Blodroten torde vara helt overksam, men enligt signaturläran skulle den röda växtsaften i roten bota blödningar. Typiskt är att blodrot i andra områden av världen

användes till att framkalla blödningar. Blodrot innehåller mycket garvsyra och skulle möjligen kunna dra samman små skråmor utanpå huden. Blodrot användes som färgämne.

BLÅKLOCKA (Campanula persicifolia och C. rotundifolia) var kända under sitt rätta namn.

BLÅSIPPA (Anemone hepatica) plockades av barnen tidigt på våren och togs in som prydnadsblomma.

DAGGKÅPA (Alchemilla vulgaris) Vattendroppen i daggkåpan var verksam, men ingen minns längre på vad sätt.

GROBLAD (Plantago major) användes att koka kål på. Bladen lades på sår och ansågs läkande.

GRÄSLÖK (Allium Schoenoprasum) var lättodlad och fanns överallt vid stugorna. Den användes till spickefläsk. Gräslök planterades för över 40 år sedan på Anderstorp under Skaftnäs och finns fortfarande kvar där. Ingen minns, att gräslök planterades i korsvägar i magiskt syfte.

GULLVIVA (Primula veris) kallades gökabyxor.

GÖKÄRT (Lathyrus montanus) kallades gökamat. Troligtvis innefattades flera arter av släktena Lathyrus och Vicia i benämningen gökamat.

HJORTRON (Rubus Chamaemorus) De röda hårda omogna bären kallades gubbar, och de mjuka gula mogna bären kallades käringar.

IGELKNOPP (alla arter av Sparganium) kallades igelgräs. Den växte på sidlänt mark, i sanka rännlar och bakom ladugården. Igelknopp var de rädda för. Om fåren åt sådant "gräs", fick de iglar, som angrep levern. Om ett sådant får slaktades, var blodet vitt.
/Dessa iglar utgjordes av levermasken Fasciola hepatica, som angriper fårens gallgångar, som blir inflammerade och svullna. Levermasken avsöndrar ämnen, som verkar starkt förgiftande på fåren. Maskens ägg kommer med urinen ut i marken. Ägget utvecklas till en larv, och om den träffar på sötvattensnäckan Limnaea truncata, borrar sig larven in i snäckan. Den omvandlas till ett nytt slags larv, som kapslar in sig på ett grässtrå eller t. ex. på igelknopp. Därifrån kan den komma in i värddjuret - fåret - igen. Detta förutsätter alltså fårbete på sidlänt mark, där sötvattensnäckan kan uppträda./

KATTFOT (Antennaria dioeca) var förr mycket vanligare än nu på torra slåtterängar.

KUNGSLJUS (Verbascum Thapsus eller V. nigrum) var vanlig växt.

LIBSTICKA (Levisticum officinale) kallades lebbesticka. Den användes som (overksamt) läkemedel eller som trolldomsört, men ingen minns huru.
Danjel på Höjda under Sandvik, som var trolsk, odlade libsticka.

LILJEKONVALJ (Convallaria majalis) kallades kovalle och plockades till prydnadsblomma, särskilt till examensdagen.

MASKROS (Taraxacum vulgare) anses ha varit mycket mer sällsynt förr i tiden.

MISSNE (Calla palustris) kallades bleck. Grisarna tyckte mycket om rötterna. Lotta Sten på Moen fodrade grisar med missne.

MJÖLKÖRT (Epilobium angustifolium) kallades ollonamark eller ollnamark.

MÅLLA (alla arter av Chenopodium och Atriplex) torde normalt avse svinmålla (Chenopodium album). Den kallades mell, meld eller mjell. Den kokte till föda.

NATTVIOL avser både nattviol (Platanthera bifolia), Sankte Pers nycklar (Orchis mascula) och Jungfru Marie nycklar (Orchis maculata) och kallades efter färgen "vita och röa nattvioler".

NÄCKROS avser både vit näckros (Nymphaea alba) och gul näckros (Nuphar luteum). Blomman var likgiltig och skildes inte åt i färgerna. Men bladen, som hindrade fisket, kallades näckabla.

NÄSSLA (Urtica dioeca) kallades nättler. Den användes till att koka nässelkål av tidigt på våren. Man minns inget om att nätteldug tillverkats här.

ORMBÄR (Paris quadrifolia) minns man för bärens färg och det "kusliga" namnet.

SKELÖRT (Chelidonium majus) finns jämte klosterruinerna.

SMULTRON (Fragaria vesca) kallades jordbär. De var mycket vanliga och ingick i födan. Även de vuxna plockade jordbär förr. Smultron var på någon enstaka gård en del av arrendet. De såldes också till Ohs.

SMÖRBOLL (Trollius europaeus) kallades ängaboll eller ängabullar och plockades som prydnadsblomma.

SMÖRBLOMMA (olika arter av Ranunculus) var känd för att kreaturen undvek den vid betning. Smörblommor betraktades som giftiga.

STORMHATT (Aconitum septentrionale) kallades tattarhattar i Hättebo och rackarhattar i Mistelås sn. De namngavs kanske för så länge sedan, att folk bar hattar av detta toppiga utseende.

SYRE (olika arter av Rumex) växte, där det var brist på kalk eller dåligt med näring. Lindberg i Flahult kokte gröt på syre. Det var nödmat vid hungersnöd.

SÅPNEJLIKA (Saponaria officinalis) finns i en trädgård i Långö. "I länder där det finns munkar har man sett hur dessa av sparsamhet använt bladen till tvätt av kläder som därigenom blir tämligen rena." enligt Bergmark, Vallört och vitlök. Men som saponin är växten okänd här.

TIGGARRANUNKEL (Ranunculus sceleratus) är inte känd från Nydala, men folk menar, att den borde finnas som relikt vid klostret. Om det är litteraturuppgifter eller nästan glömd tradition, som ligger bakom, kan inte konstateras.

TJÄRBLOMSTER (Viscaria vulgaris) är känd under sitt rätta namn.

TRANBÄR (Vaccinum oxycoccos) plockades på hösten, sedan de frusit på mossarna.

VERONICA, troligen te-veronika (Veronica Chamaedrys) kallades mormors glasögon. Däri torde innefattas flera arter av släktet Veronica.

VITSIPPA (Anemone nemorosa) plockades av barnen som prydnadsblomma tidigt om våren.

VÅRLÖK (Gagea lutea) finns i större mängd i herrgårdsparken och vid Mobo.

VÅTARV (Stellaria media) kallades nate och användes som foder åt daggmaskar, som man förvarade för långrev och mete. Kräftor som var upptagna för att säljas, utfodrades med nate. Grisar och höns tyckte mycket om nate.

ÅKERSENAP (Sinapis arvensis) var ett mycket besvärligt ogräs. "Ett gynnsamt år kommer de överallt." Även andra arter av Sinapis torde inbegripas i åkersenap.

"Frasört" användes för att gnida kuporna med, när de skulle ta in bina. Men vilken växt avses därmed?

ÖVRIGT OM VÄXTER

Ormbunkar fick man inte ta in, för det medförde otur.

Barrträd fick inte planteras invid husen. Det var något skrock förknippat därmed, troligen avsåg man att det erinrade om begravningar. Och om barrträd sattes för nära husen, skulle alltså någon dö.

Ett par magiska träd finns kvar i socknen.
200 m norr om Hultet står en gammal ek, som kallas "Skärv-eken". Förr har man genom den spräckta stammen dragit barn, som haft skärvan, engelska sjukan eller rachitis. Det torde vara det träd som avbildas i Tillhagen: Folklig läkekonst. Sprickan är nu igenvuxen, men på båda sidor kan man se igenväxningszonen.

Knurra För står väster om vägen Haborarp-Stearyd. "Det finns inte leare trä." Det är en mycket stor och långt ner kvistig tall, i vilken man under lång tid slagit spikar mot tandvärk. Vid tandvärk - gamla tiders folksjukdom - petade man med en spik i tanden, tills det började blöda. Sedan slog man spiken

i ett värkträd, och värken försvann. Men den som vågade såga ner trädet, fick all den islagna värken. Att Knurra För står kvar beror på att den var så fullslagen med spik, att sågen inte bet på trädet, när man försökte ta ner den en gång för många år sedan.

I Dala enbuske vid Björkelund har man också satt värkspikar.

Vid Skränudden står några stora enbuskar väster om trädgården. Frans Johan Hjort förbjöd sin måg Manfred att hugga ner buskarna i början av seklet. I så fall skulle alla olyckor, inslagna i buskarna, drabba Manfred.

Lav på gamla hus brukade de förr skrapa och använda mot sjukdomar, men detaljerna är numera glömda.

Tängel Lindberg i Flahult hade en gammal ramsa om något slags medel mot kreaturssjukdomar: Sävenbom - Drakablod - Tissel-tassel - Röd korall. Sävenbom var en art av en (Juniperus Sabina) och hade liksom den vanliga enen stor rikedom på eteriska oljor. Men det som gjort den bekant i folkmedicinen torde vara dess innehåll av abortdrivande medel. Drakablod var hartsen från drakblodträdet (Dracaena draco). Röd korall verkar också ha något med verkligheten att göra. Men den näst sista ingrediensen torde numera vara svår att anskaffa.